

II. СОЦІАЛЬНА РОБОТА

УДК 37.013.42

Алексєєнко Т.Ф.

ПРОБЛЕМИ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ В УКРАЇНІ ЯК ФЕНОМЕН БІФУРКАЦІЇ ЦІННІСНИХ СМИСЛІВ РЕАЛЬНОГО ЖИТТЯ І СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

У статті здійснено аналіз сучасного становища вимушених переселенців з Криму та окупованих територій Донбасу у нормативному і буттєвому вимірі, сукупності матеріальних і моральних факторів; запропоновано нове осмислення життєвої ситуації переселенців, зокрема щодо їх соціальної адаптації й інтеграції на основі біфуркації; актуалізовано становище “дітей війни”, проблеми і причини соціального відчуження, конфлікту соціальних очікувань переселенців і приймаючої громади, маргіналізації, поширення маніпулятивних технологій гібридної війни, розгортання соціального виховання на ціннісних смислах толерантності, громадянськості, захищеності, безпеки, компетентності, духовного розвитку; наведено сучасну статистику та наукові підходи у розробці методики оцінювання міграційних процесів.

Ключові слова: вимушені переселенці, діти війни, біфуркація, ціннісні смисли, приймаюча громада, маргіналізація, соціальне виховання.

Актуальність проблеми визначається масштабами вимушеного переселення мешканців АРК, Луганської та Донецької областей України внаслідок окупації чи активних бойових дій за місцем їх постійного проживання та виниклих у зв'язку з цим загроз їхньому благополуччю і життю; труднощами переселенців у соціальній адаптації в нових умовах поселення та інтеграції у приймаючі громади; завданнями комплексного осмислення виниклих проблем соціальної політики і соціально-педагогічної підтримки постраждалих; потребами розвитку теорії і практики соціальної педагогіки і соціальної роботи, зокрема їх інноваційної складової у відповідь на нові соціальні виклики.

Теоретичним підґрунтям комплексного осмислення проблеми визначаються положення Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [2], спеціальні дослідження вітчизняних науковців, представлені в матеріалах національних та наукових доповідей, зокрема під керівництвом Е. Лібанової [5] та О. Балакіревої [1]; пояснювальної записки Консорціуму досліджень по міжнародній міграції [9] інформаційних матеріалах Міжнародної організації з міграції [3], монографічних та інших наукових праць щодо проблем адаптації та створення безпечного середовища для сімей і дітей вимушених переселенців О. Возіянової, З. Кісарчук, В. Тарасової [7; 8; 9],

вітчизняних і зарубіжних вчених щодо феномену міграції та мігрантів (К. Левченко, В. Панок, Дж. Рассел, Т. Стефаненко, J. Guber, E. Stonequist), положення осмисленого способу життя (Л. Ленгле) [3]. У даних джерелах вектор осмислення проблеми спрямований на вироблення соціальної політики щодо вимушених переселенців та норм відповідальності за її порушення або ж констатацію в емпіричному осмисленні зібраних фактів за заданими параметрами щодо їх становища у нових умовах поселення. Таким чином, практично поза увагою залишається аспект непередбачуваності складної траєкторії розвитку ситуації у становищі вимушених переселенців як динамічної системи, що містить всі ознаки роздвоєння і формує якісно новий стан суспільства внаслідок порушення балансу між внутрішніми ресурсами системи і зовнішніми, що є середовищем їх перебування. За нашим уявленням, нове осмислення нинішніх, непередбачених суспільних процесів можливе на основі феномена біфуркації, що розглядається сучасною наукою як метод наукового пізнання соціальних явищ у моменти кардинальних перетворень суспільства. Термін «біфуркація» (Є. Ласло) запозичений з теорії динамічних систем, яким позначали концепцію хаосу як всіх можливих сукупних станів певної системи, що може набувати непередбачуваної форми, інакше діяти, а на перетині інтересів та у періоди переходу в новий стан містити всі ознаки роздвоєння, внаслідок чого змінювати орієнтири у своєму розвитку, формуючи іншу систему.

Мета статті – на основі аналізу сучасної статистики і внутрішніх процесів у середовищі внутрішньо переміщених осіб та приймаючих їх громад визначити точки біфуркації, що містять ризики для подальшого розвитку соціальної ситуації в Україні та перспективи розгортання соціально-педагогічної роботи.

Як засвідчує аналіз виникаючих соціальних ситуацій, процеси біфуркації спостерігаються у середовищі мігрантів, до категорії яких, згідно чинного вітчизняного і міжнародного законодавства, віднесено і внутрішньо переміщених осіб. Термін «внутрішньо переміщена особа» не є соціальним статусом і жодним чином не вирізняє цю групу з нашої великої української громади. Усі громадяни України мають законне право проживати у будь-якій частині країни. Незалежно від того, в якому з регіонів вони народилися (МТОТ - Міністерством з питань тимчасово окупованих територій). В Україні такими визнано переселенців з Криму та окупованих територій Донбасу, які внаслідок окупації та військових подій, через побоювання стати їх жертвами самостійно покинули постійні місця проживання і переїхали в інші поселення на території держави. За офіційними джерелами, озвученими у міністерстві соціальної політики України, станом на початок 2018 року їх чисельність наближена до 1,5 мільйона людей, або становить 4% від усього населення України. З них майже 1,3 млн. сімей та 241 тис. дітей, 57,6 тис. осіб з інвалідністю (Радіо Свобода, 16 Лютого 2018р.). За даними ООН Україна займає 9-е місце в світі за кількістю внутрішньо переміщених осіб (Українська правда, 29 листопада 2017 р.).

Як засвідчують опитування, через втрату житла, іншого майна, роботи та страху за життя 60-80% внутрішньо переміщених осіб не збираються повертатися в майбутньому у свої колишні місця проживання, зокрема, на Донбас. Отже, вимушені переселенці є ресурсом громад, які їх прихистили. А

перспективи розвитку громад потребують глибокого осмислення процесів, які відбуваються всередині соціальних груп, що входять до їх складу. Така аналітика сприятиме подальшому розвитку також міграційної теорії та ефективній імплементації її положень та положень державної соціальної політики у соціальну практику.

Закономірно, що розвиток міграційної теорії ґрунтується на аналізі переміщення потоків населення, його масштабів та основних причин. Отже, даний процес оцінюється з позиції задоволення потреб Людини-мігранта (переселенця), в тому числі і тих, що містять соціально-педагогічний зміст, зокрема, пов'язаний з можливостями адаптації й інтеграції у нове соціальне середовище, повноцінного функціонування сім'ї, підтримки родинних стосунків, виховання дітей, особистісної та професійної самореалізації.

З метою підтримки внутрішньо переміщених осіб в адаптації й інтеграції у нове соціальне середовище Міністерством з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб (МТООТ) у 2017 році було розроблено "Стратегію інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020". Стратегія спрямована на розв'язання державою проблеми внутрішнього переміщення громадян України та його наслідків, зокрема приймаючих територіальних громад, створення ефективних інструментів державного управління, задоволення нагальних та постійних потреб внутрішньо переміщених осіб. Одним із пріоритетних завдань Уряду визначено поліпшення умов життя та надання соціальних гарантій для вимушених переселенців. Зокрема, з метою покращення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб Урядом прийнято постанову від 17.01.2018 р. №15 "Про внесення змін до пункту 3 Порядку надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг".

Однак, за опитуванням, проведеним Міжнародною організацією міграції ООН, щомісячно зростає кількість переселенців з Донбасу, які готові повернутися в ОРДЛО через брак коштів на оренду житла та неможливість знайти відповідну до їхніх бажань роботу у приймаючих громадах [4]. Проте окрім матеріальних негараздів переселенців, існує і моральна складова. Вона пов'язана зі стереотипним ставленням до них інших членів громади. Підтвердженням цьому є дані спеціально проведених досліджень, організованих Міжнародною організацією з Міграції і Європейською комісією, та їх обговорення на наукових конференціях і в міждисциплінарному вимірі. За нашим баченням, у такому аналізованні значна роль належить адекватно дібраним методикам щодо оцінки стану внутрішнього перебігу міграційного процесу, врахування його багатоаспектності, а, отже, багатовимірності та обґрунтованості прогнозування щодо наслідків як для держави, зокрема її економіки і розвитку громадянського суспільства, так і в особистісному розвитку мігрантів.

Вагомий внесок у розвиток методики оцінювання міграційних процесів у контексті сучасних викликів зроблено Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України. Так, за даними дослідження О. Балакіревої, «з числа опитаних вимушених переселенців тільки 59% відповіли, що відчувають себе

частиною громади» [1, с. 78]. До основних причин соціального відторгнення вимушених переселенців у приймаючій громаді автори відносять брак їхньої участі в основних формах діяльності, доступної для більшої частини населення, а також невинуватені щодо них очікування самої громади. За їх оцінками основними ціннісними розбіжностями у ВПО та приймаючої громади визначаються такі, що пов'язані з ідентифікацією, а саме: культурно-мовною, регіональною, етнічною. Дослідники відмічають, що найбільшою мірою у переселенців з Донецької та Луганської областей виявляється «радянська ідентичність», найменшою – рівень усвідомлення національної приналежності, який вимірюється через гордість бути громадянином України [там же]. Як наслідок, на буттєвому рівні у суспільстві спостерігається застосування до жителів Сходу України принципу колективної провини. Прихованою, разом з тим глобальною причиною такого протистояння визначаються принципово якісні зміни в Україні щодо концептуальних засад, стратегії державного розвитку і громадянського суспільства.

Таким чином, вимушені переселенці в нових умовах проживання зіштовхуються не тільки з труднощами врегулювання юридичного статусу, працевлаштування, влаштування побуту, але й зі складними проблемами і переживаннями з приводу кардинальної зміни життєвої ситуації, пристосуванням до нової ідеології та умов іншого соціального середовища, формування адекватної системи відносин та рольової поведінки у соціумі, інтеграції у нові кола соціальної взаємодії і малі групи, прийняття їхніх норм і цінностей. Цей процес супроводжується емоційними стресами, станами депривації, ризиками виникненнями ізоляції, які знаходять відображення і в мірі прояву толерантності як самих переселенців, так і приймаючої громади, і в мірі їх взаємного відчуження, що сприяє маргіналізації переселенців. Значною мірою їх об'єднує не тільки «земляцтво», а й ментальна розгубленість, певна роздвоєність: в існуючій ситуації, вже самим фактом переселення, вони стали ворогами так званих «республік» на Донбасі і там їх називають «зрадниками», «українами», «фашистами», «бандерами» тощо; разом з тим вони відчують недовіру з боку своїх співвітчизників за новим місцем проживання, які через стереотипні уявлення також сприймають їх за чужих («донецьких», «сепаратистів», «бандитів», «зрадників» тощо). Це суперечить їхній самооцінці і соціальним очікуванням. Глибокі протиріччя між колективними уявленнями та внутрішніми ціннісними переконаннями спричиняють кризу та трансформацію ідентичності вимушених переселенців, їх самосприйняття як «чужого серед своїх», подальшу маргіналізацію.

Значний внесок у розвиток соціального відчуження між переселенцями і приймаючою їх громадою, зростання соціальної напруги роблять маніпулятивні технології гібридної війни, спрямовані на дистанційний підриг національних інтересів шляхом активізації політичних провокаторів і кримінальних структур, засилля фейкової інформації деструктивного змісту, нав'язування заданих моделей політики і поведінки, маніпулювання масовою свідомістю представниками медіа, здійснення терактів та кібератак, повсякденної трансгресії (вихід за межі звичного і нормативного, посилення у суспільстві

агресії і жорстокості). Особливості маніпулятивних механізмів ведення гібридної війни розкрито в монографії «Гібридна війна: in verbo et in praxi» (2017), де у контексті полеомологічної парадигми та узагальнення теорії війни і миру аналізуються приховані джерела людської агресивності й соціальних структур, що сприяють породженню війни.

Міграційні процеси та складність і багатоаспектність проблем вимушених переселенців спричиняють комплекс «дитячих» проблем, що мають свою специфіку. Ця обставина навіть стимулювала появу термінів «міграційна педагогіка» (Г. Гайсина) та педагогічна адаптація мігрантів (О. Джулинський), «діти війни», а також відповідні до них напрями досліджень. Їх необхідність обґрунтовується розумінням особливого становища з числа мігрантів сімей і дітей та потребами особливого ставлення до цієї категорії дітей, їх підтримки в нових умовах життєдіяльності (сімейної, шкільної, позаурочної, вуличної). Специфіка вживання терміну «діти війни» виявляється в тому, що ним визначають не тільки покоління, яке народилось напередодні та під час Другої Світової війни, а й сучасне – дітей, які стали свідками бойових дій, спричинених збройною агресією Росії на Донбасі. Внаслідок неї, за внутрішньою статистикою загинуло 68 дітей, 186 – отримали поранення; за даними ООН: загинуло 138 дітей (91 хлопчик, 47 дівчаток) і 186 дітей поранено. Така розбіжність даних пояснюється тим, що частина території для внутрішнього моніторингу є не підконтрольною. Також, згідно статистики, 22 тисячі дітей проживають на лінії зіткнення (<https://hromadskeradio.org/>). Згідно з даними ОБСЄ, на Донбасі зафіксовано 1200 випадків підривів на мінах, у результаті чого покалічено 68 дітей. На окупованих територіях утримуються не тільки дорослі заручники, а й підлітки. За чотири роки бойових дій понад 200 тисяч людей зі сходу України пережили в середньому по 47 обстрілів на день. Майже четверта частина цих людей (47 тисяч) – це діти (<https://nv.ua/.../oon-ponad-10-tis-ukrajintsiv-zaginuli-za-chotiri-roki-vijni-na-donbasi-2282917.htm>). Також діти війни на Донбасі позбавлені стабільних і комфортних умов життя, постійно перебувають у ситуаціях стресу і ризиків для життя, залишаються сиротами, втрачають документи і ціннісні орієнтири, що визначає ризики їх особистісного розвитку і особистого життя. Ризики для перспективи розвитку громадянського суспільства криються в тому, що нині формується покоління, виховане на цінностях, актуальних для військового часу, під впливом маніпуляцій та за відсутності чітких орієнтирів і достатніх умов для формування відповідальної громадянської позиції.

Так чином, точкою біфуркації проблем вимушених переселенців в Україні постають *ціннісні смисли* реального життя і соціального виховання, стрижнем яких є ідентифікація, соціальна адаптація, інтеграція, толерантність, громадянська позиція, захищеність, безпека дітей, компетентність, духовний розвиток. Названі цінності соціального життя формуються у процесі соціального виховання на основі цілепокладання та реалізації науково-обґрунтованих умов. Зокрема, даний процес потребує моделювання щодо його здійснення на різних рівнях організації (чітко визначених орієнтирів у соціальній політиці; гарантій соціального забезпечення умов життя переселенців); у безпосередній інформаційно-просвітницькій та виховній роботі з дорослими і дітьми; в різних соціальних

групах (переселенців, приймаючої громади). З такими науково-методичними орієнтирами ми пов'язуємо перспективи подальших розвідок щодо оптимізації становища вимушених переселенців і прогнозуємо, що соціальний ефект за їх результатами може виявитися у згуртованості нації і територіальних громад, зниженні соціальної напруги і налагодженні позитивного внутрішнього діалогу між громадянами суспільства, оптимізації умов для національної ідентифікації підростаючих поколінь і виховання у них відповідальної громадянської позиції.

Використана література:

1. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції : наук. доп. / за ред. канд. соціол. наук О.М. Балакіревої; НАН України, ДУ "Ін-т економ. та прогнозув. НАН України". – К., 2016. – 140с.
2. Закон України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб". – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 1, ст.1. ; 2017, № 18, ст.218. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.
- 3.Лэнгле А. Жить осмысленно. Логотерапия: поддержка для жизни [Електронний ресурс] / А.Лэнгле. – Режим доступу: <http://hpsy.ru/bublic/x5143.htm>—Назва з титулу екрану.
4. Міжнародна організація з міграції. Представництво в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iom.org.ua/ua/dopomoga-tot-vutushenyut-pereselencyam-v-ukrayini>.
5. Надрага В. І. Проблеми вимушеної внутрішньої міграції населення в контексті концепції "суспільства ризику" / В. І. Надрага // Укр. соціум. – 2015. – № 1. – С. 134–141.
6. Політика інтеграції українського суспільства у контексті викликів та загроз подій на Донбасі (Національна доповідь) / [Лібанова Е.М., Горбулін В.П., Пирожков С.І. та ін.]; за ред. Е.М.Лібанової. – К.: НАН України, 2015. – 363с.
7. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій : / З. Кісарчук, Я.Омельченко, Г.Лозос ... Л.Царенко; за ред. З.Г. Кісарчук. – К.: ТОВ "Видавництво "ЛОГОС". – 2015. - 207с.
8. Створимо безпечне середовище для навчання та адаптації дітей-біженців : навч. мет. пос-к. / упорядн. [О. А. Возіянова, Григоренко О. П., Гуцаленко Т. В. та ін.] – К. : ВГО "Розрада", 2012. – 130 с.
9. Тарасова В. В. Риски социальной адаптации детей из семей вынужденных переселенцев [Електронний ресурс] / В. В. Тарасова // Науч.-метод. электронный журнал "Концепт". – 2015. – Т. 37. – С. 266–270. Режим доступу: <http://e-koncept.ru/2015/95676.htm>
10. Тухашвили М. Беженцы и вынужденно перемещенные лица в Грузии [Електронний ресурс] / М Тухашвили // КАРИМ-Восток — Консорциум исследований по международной миграции. Пояснительная записка 13/104. – 2013. – Режим доступу : <http://www.carimeast.eu>
11. Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – м.Маріуполь. 9 червня 2017 р. – Маріуполь : Дом ДУУ, 2017. – 311с.

АЛЕКСЕЕНКО ТАТЬЯНА ФЕДОРОВНА. Проблемы вынужденных переселенцев как феномен бифуркации ценностных смыслов реальной жизни и социального воспитания.

В статье осуществлен анализ современного положения в Украине вынужденных переселенцев в совокупности нормативных и бытийных факторов; предложено новое осмысление их жизненной ситуации, в частности в контексте социальной адаптации и интеграции на основе бифуркации; актуализировано положение «детей войны», проблемы и причины социального отчуждения, конфликта социальных ожиданий переселенцев и принимающего сообщества, распространения манипулятивных технологий гибридной войны, целенаправленности социального воспитания на ценностные смыслы толерантности, гражданственности, защищенности, безопасности, компетентности, духовного развития; приведено статистические данные и примеры научных подходов в разработке методики оценивания миграционных процессов.

Ключовые слова: вынужденные переселенцы, дети войны, бифуркация, ценностные смыслы, принимающее сообщество, маргинализация, социальное воспитание.

ALIEKSIEIENKO TETIANA. The problem of forced migrants in Ukraine as a phenomenon of bifurcation value meanings of real life and social education.

In the article the analysis of the contemporary situation of the forcibly displaced persons from the occupied territories of Crimea and Donbass in regulatory and buttkvomu dimension, the totality of the material and moral factors; offered a new interpretation of the life situation of migrants, social adaptation and integration based on bifurcation; modified the situation of “children of war”, problems and causes of social exclusion, conflict, social expectations of migrants and their host communities, marginalization, manipulative technology of hybrid war, the direction a social education on the values meanings of tolerance, citizenship, security, safety, competence, spiritual development; are the current statistics and scientific approaches in the development of methods for the assessment of migratory processes.

Keywords: forced settlers, children of war, bifurcation, value meanings, the host community, marginalization, social education.

УДК 378.011.3:364.446

Бибик Д.Д.

ШКОЛА СОЦІАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА ЯК ІНТЕРАКТИВНА ФОРМА РОБОТИ З МАЙБУТНІМИ СОЦІАЛЬНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ В УМОВАХ ВНЗ

У статті на основі теоретичного аналізу розглянуто сутність феномену соціального лідерства. Охарактеризовано складові поняття соціального лідерства з метою формування у майбутніх соціальних працівників прагнення